

MÜLLER, A NYOMDÁSZ EMLÉKEZÉSE
RADNÓTI MIKLÓSRÓL, A KÖLTŐRŐL

Ennek az írásnak szerzője 1967 áprilisában meghalt. Nyomdász volt, a magyar munkásmozgalom nyomdása, József Attila, Radnóti Miklós műveinek kiadója és nyomdai munkása, a legszebben példázója annak a szövetségnek, melyet a magyar irodalom kiemelkedő alakjai kötöttek a magyar nép legelnyomottabb osztályával. Tiltott könyveket szerkesztett, kommunista folyóiratokat adott ki, fasiszta bíróságok előtt pörölt és emelt szót József Attiláért, Radnótiért, a börtönöket sem kerülhette el. Töretlen és kommunista maradt. A Tótfalusi Kiss Miklósok sorából való volt, aki nemcsak értő mestere volt munkájának, hanem hatékony propagátora is a magyar szocialista irodalomnak. Széles körű kutatással készült emlékeinek megírására, elkészült fejezeteiből küldött nekünk egy részt februárban. Most szomorúan, nekrológiával együtt adjuk közre.

Miután a szakszervezet a harmincas évek elején „baloldali magatartás” címen kizárt a tagok sorából, leginkább a Gyarmati-nyomda lett a lelőhelyem. Innen bonyolítottam „kiadóvállalatunk” ügyeit, s itt fogadtam az „ügyfeleket” is. — Ez a józsefvárosi pinceműhely akkoriban amolyan késői Pilvax kávéház szerepét töltötte be, főleg a forradalmi beállítottságú költők, diákok körében; itt készültek a tisztavirág-életű folyóiratok, az eleve elkobzásra ítélt füzetek, röpiratok és az azonos sorsú, más sajtótermékek. — Sokan jártak ide, Radnóti Miklós is gyakori látogatónk volt. Egy ilyen alkalommal, hogy megjelent, rökönödésemmre váratlanul papírlapot tett eléem, amelyen, ha jól emlékszem, ceruzával írott vers volt, így kezdődött:

*Előttem Müller a nyomdász
állt a mérleg előtt,
megmértett
s hat hónapot kapott.*

En ezt először csupán juxnak véltem, tréfás rigmusnak. Percig sem gondoltam, hogy e sorokat nyomtatásban, még kevésbé, hogy gyűjteményes kötetben láthatom, nem is sokára. — Fel nem foghattam: kit érdekel az, hogy engem a bíróság hat hónapra ítél? Mi ebben a megverselnivaló?

Abban a korban magától értetődő volt, hogy minden, amit csinálunk, így vagy úgy, ütközik a fennálló társadalmi renddel és törvényekkel. De nem féltünk; fiatalok voltunk, s hittünk az igazunkban. Hogy a bíróság sajtó útján elkövetett ezért vagy azért lecsukathat, különösebben nem rendített meg.

Ma már persze én is másként értékelek sok mindent. De azért ünnepélyesen kijelentem: ha valaha is szándékomban lett volna nemem megváltoztatása, magyarosítása, Radnóti Miklós emlékére fogadom, hogy halálomig megmaradok most már Müllerneknél, a nyomdásznak.

Az említett ítélettel kapcsolatban azonban még annyit: jóval később értettem csak meg, hogy Radnóti Miklósról ennek jelentősége, hatása döntően elhatározó volt. Ettől kezdve éreztem, és ő is úgy érezhette: hozzánk tartozik.

Őszintén megvallom: életemben nem írtam még verset. Meg sem próbáltam, fogalmam se volt róla, hogyan készül a költemény. A verselést általában rövid lélegzetű, könnyű irodalmi tevékenységnek tartottam.

József Attila *Lebukott* című, illegálisan megjelent verse — amit kéziratban, aláírás nélkül, vagyis anélkül, hogy tudtam volna, ki írta, olvastam — volt az első, számomra döbbenetes hatású költemény, ami e műfaj iránti tespedt érdeklődésemet felébresztette. Azontúl más szemmel néztem a költőkre; sokukkal egy életre szóló barátságban vagyok azóta is. Radnóti is e rokonszenves társasághoz tartozott. — Nemcsak költeményeivel hatott rám. Akkoriban annyi vitalitással teli, olyan egészséges humorérzékkel megáldott, és olyan, mondhatnám boldogságtól szinte sugárzó fiatalember volt, úgy szerette és habzsolta az életet, hogy pusztán fizikai közelségét, diákos derűjét is élvezni tudtam.

Bizony, azokban az időkben jócskán elkel körünkben az ilyen — ha csak rövid időre is — vizasztaló, örömet árasztó hangulatteremtés. Ugyanis ellentétben Radnóti Miklóssal, vizasztalannak sejtettük a jövőt. Pesszimizmusunkat inkább baljós megérzésünkre alapoztuk, kevésbé az értesülésekre. A jelek, szimptómák

azokban az években még nem sokat árultak el a politikai helyzet alakulásáról; az a bizonyos „proletárorszón” sugallta az aggodalmat, a zsibbasztó csüggedést.

Sajnos, megérzésünk nem tévedett, csak fantáziánk bizonyult szegényesnek mindannak elképzelésében, ami a valóságban bekövetkezett.

Radnóti Miklósnak *Ének a négerrel, aki a városba ment* című húszszakaszos költeményét különnyomatban, S. Szőnyi Lajos eredeti, a négerballada hangulatahoz illő linóleummetszeteivel illusztrálva, egy évvel azután jelentettük meg, hogy előzőleg, 1933-ban a Szegedi Fiatlok Művészeti Kollégiuma által kiadott *Lábadózó szél* kötetben már napvilágot látott.

Az eset kortörténeti jellegzetességén túl irodalom- és párttörténeti szempontból is bővebb ismertetést érdemel. Valószínűleg kevesen tudják ma már, hogy ez a kiadvány — noha a sajtórendészet és az ügyészség nem emelt kifogást terjesztése ellen — a korabeli könyvkereskedelmi szellem „öncenzúrája” következtében hermetikusan el lett szigetelve a polgári olvasóközönség vásárlási szándéka elől. Az sem számított, hogy — az akkori körülményeket és lehetőségeket figyelembe véve — bibliofil-minőségre törekedtünk a kivittlétlően, amivel azt akarom kihangsúlyozni, hogy e könyvritkaságnak is beillő művecske mint ilyen is számot tarthatott volna bármely érdemes könyvgyűjtő megbecsült értékeit megillető helyére.

Ami magát a megjelenést illeti, kissé hosszás bevezetőt kell kerítenem, a jobb megértés céljából. Elsősorban előre kell bocsátanom, hogy Radnóti Miklós, minden forradalmi lelkülete és beállítottsága ellenére, nem volt tagja a KMP-nek. E „rezervált magatartását” távolról sem indokolta elvi meggondolás, ideológiai, taktikai vagy stratégiai elkülönbözés, eltérő vérmérséklet vagy gyáva kishitűség. Az is téves feltételezés lenne, hogy nem talált utat-módot a rejtőzni kényszerült pártmozgalomhoz. Kívülről ugyan, a többé-kevésbé szigorú konspiráció folytán nem tudhatta, kik az illegális párt tagjai (mellékesen: a politikai nyomozóosztály a bőségesen beépített besúgórendszere és kegyetlen vallató módszere révén annál kimerítőbb részletességgel volt tájékoztatva ugyanakkor), Radnóti Miklós azonban baráti köre által akadálytalanul bekapcsolódhatott és részt vehetett volna az illegális párt tevékenységében, minthogy e baráti kör nem egy tagja aktív részese volt a mozgalomnak, s az ő révükön a költő is cikkezett, kritikákat írt, verselt olyan folyóiratokban, amelyek összefüggtek a forradalmi vonallal.

Hogy miként alakult volna későbbi sorsa, ha életben marad — értelmetlen dolognak vélem bizonyíthatatlan feltevésekbe bocsátkozni. Annyi azonban tény, hogy a mondott időben a költő céltudatos józansággal készült ifjú életének meg-alapozására. Komolyan vette pályája egyengetését, boldogulását a jövőt illetően. Radnóti Miklós optimizmusa, ha már csökkenőben is volt ebben az időben, de még innen volt a „Járkálj csak, halálraitélt” szemléleten. Minthogy nem láthatott a jövőbe, szorgalmasan készült egyetemi vizsgálóra; élete döntő fordulatát remélte a sikeres eredménytől. Az sem kétséges, hogy okult az ugyancsak a szegedi egyetemről nem sokkal korábban „eltanácsolt” József Attila esetéből Horger Antallal (utóbbinak neve meg nem érdemelten vált halhatatlanná a „Születésnapomra” c. József Attila-versben).

Bármilyen szándékai is lehettek Radnótinak a későbbiekre vonatkozólag, joggal feltételezhető, hogy akkor katasztrófálisnak vélte, ha esetleg időnek előtte kiderülne, lelepleződne kommunista párttagsága, és ezért elítélnék, amint hogy a korábbi sajtóperében hozott első fokú ítéletet, amelyben

*Nem észleltetett enyhítő körülmény
s két versem nyolc napot nyomott...*

(Főtárgyalás)

érthető szorongással fogadta s fellebbezte meg. Mert bár a bíróság viszonylag enyhén ítél, ennek jogerőre emelkedése ugyanolyan konzekvenciákkal járt volna, mintha súlyos fegyházra ítélik. Ezt a körülményt még a „királyi” ítéletábla Gadó-tanácsa is figyelembe vette, és a szóban forgó ítéletet így módosította:

„... vádlott tanulmányának befejezése előtt álló egyetemi hallgató —, aki képzettségénél fogva olyan életpályán való elhelyezkedésre van utalva —, ahol a büntetett előélet súlyosan esik latba. Minthogy ilyen körülmények között a reá kiszabott büntetés végrehajtása jövendő boldogulását felettébb megnehezítené, és ezáltal a büntetés valódi célját meghaladó hátránnyal sújtaná —, a kir. ítéletábla ebből a különös méltánylást érdemlő okból büntetésének végrehajtását a Bn. 8. szakasza alapján felfüggesztette.”

Napjainkban tekintélyes kötetekbe gyűjtik egykori viselt dolgaink többé-kevésbé hiteles adatait, értékelését, méltatását. Miután megadatott nekem az a különös kegy még az élettől, hogy a rám vonatkozó megállapításokat mostanában saját szememmel olvashattam, egy helyütt derűs meglepetéssel láttam olyan észrevételt, ami leddig, beismerem, álmomban sem jutott volna eszembe. Említett mű közli ugyanis, hogy kiadóvállalatunk „...félillegális vállalkozás volt, *iparendély nélkül* működött...” (Lengyel Béla: Szovjet irodalom Magyarországon 1919—1944. 63. l.)

Habár az eltelt harminc és még néhány esztendő alatt sokszor és sok minden-
nel összefüggésben emlékeztem vissza legszebb éveimre, működésünknek ezt a hiányosságát, mármint az *iparendély nélküli* tevékenységet mindeddig elmulasztottam fontolóra venni.

Hiszen ha csak ez hiányzott volna! Hosszú lenne a felsorolása mindannak, amikkel még ezenkívül *nem* rendelkezünk, de amik mégis elengedhetetlenek egy valamirevaló könyvkiadói vállalkozásnál. Nem volt nekünk többek között sem alap-, sem másmilyen tőkénk, sőt semmiféle megfogható értékünk. A polgári rendben vállalkozásunk tisztára blöffnek számított. De így volt ez jól. Az „eljáró közegek” a martalékul nekik meghagyott, elkobzásra ítélt kiadványainkon kívül ilyen körülmények között vajmi keveset árthattak. Minthogy semmink sem volt, tönkre sem lehetett tenni bennünket.

Kiadványaink jó részénél a nyomda utólagos elszámolásra végezte a nyomtatást; az íves nyomópapirost hosszú lejáratú hitelre a Nyár utcai Friedheim-féle papír-nagykereskedésből vásároltuk, ahol Borán elvtárs, a cég egyik alkalmazottja állt jót értünk; a szedés műveletét pedig nagyobbreszt magam végeztem. Akciónk ugyan valami hasznot hajtó, jövedelmező vállalkozásnak nemigen volt mondható.

*

Máig sem tudom (honnán is tudhatnám, hisz nem láhattunk bele egymás „fazékjába”), hogy a hasonló forradalmi sajtótermékek megjelenítésével és terjesztésével foglalkozó többi baloldali csoportosulások azokban az években hogyan, miből egzisztáltak.

Hazánkban akkortájt széles körben elterjedt és tartotta magát a legenda, hogy külföldről titkos pénzek gurulnak zsákszámba e sajtótevékenység finanszírozására. — Minden valamirevaló rendőri besúgó meg politikai nyomozó arról ábrándozott: vajha sikerülne ilyen pénzszállítmányt egyszer elkapni, ami a dicsőségen kívül még némi osztalékot is jelentett volna a zsákmányból. Ám reményeikkel csalódníuk kellett. Ugyanis tényként állíthatom — legalábbis a mi vonalunkkal kapcsolatban —, hogy habár a Lit.-Intern. (Literatur-Internationale — nemzetközi kulturális világszervezet volt) évi 500 dollár szubvenciót szavazott meg a Társadalmi Szemlé-nek (Tamás Aladár, a „100%” szerkesztője, aki akkoriban sűrűn utazgatott külföldre, hozta és közölte a hírt bizalmasan Sándor Pállal, a Társadalmi Szemle akkori szerkesztőjével), a beígért támogatásból azonban soha egy fillér nem érkezett meg sem a laphoz, sem a szerkesztők kezéhez, annyira nem, hogy a folyóirat nyomdászamláját (amely mint Damoklesz kardja lebegett szüntelenül a szerkesztők felett, és nyisszantotta le rendszeresen nemcsak Sándor Pál keresményét, de még felesége kalapüzletének szerény bevételét is) rendezendő, időnként kénytelenek voltak a napokban elhunyt Molnár Erikhez is fordulni némi pénzkölcsönökért, nehogy a lap folyamatos megjelenése emiatt késedelmet szenvedjen.

Nos, kiadóvállalatunk, amely kifelé önálló vállalkozásnak látszott, de a valóságban *ennek* a Társadalmi Szemlé-nek, pontosabban Sándor Pálnak a gondozása, politikai ellenőrzése és támogatása mellett reuzált, ha lehet, még mostohább elbírálásban részesült. Számunkra ugyanis még remény, ígéret, kilátás sem nyílt szubvencióra. A Lit.-Intern. — nem tudni miért — az irodalmi vonal támogatása elől még elvben is mereven elzárkózott.

Az elmondottakból válik érthetővé Sándor Pál állásfoglalása az *Ének a néger-ről*... megjelenítésével kapcsolatban. Ő ugyan nem ellenezte, hogy a szimpatizáns Radnóti versét kiadjuk, de a költségek viselését nem vállalta. — Hiába érveltem, hogy aggodalomra nincs ok: a költeményt, ami egy évvel ezelőtt megjelent nyomtatásban, most már aligha kifogásolja az ügyesség —, Sándor Pál, mintha csak előre megsejtette volna a további fejleményeket, hajthatatlan maradt még akkor is, amikor arra hivatkoztam, hogy hiszen a nyomda- és papírszámlát utólag, az eladott példányok árából is rendezhetjük.

Közbeszúrva töredelmesen beismerem: életemben mindvégig hiányzott belőlem az üzleti érzék. Ahelyett, hogy Sándor Pál ez ügyben tanúsított óvatosságát kel-
lően méltányoltam és vele magamat azonosítottam volna, éppen ellenkezőleg

cselekedtem, vagyis magamra vállalva a kockázatot, a könyvet elkészítettem. Elhatározásomban nagymértékben befolyásolt, hogy a mű megjelenítése szívügyemmé vált, valamint a szándék, hogy ezzel Radnóti Miklósnak örömet szerezzek.

A kötet tehát elkészült, és most már csak az olvasókhöz kellett eljuttatni. Lengyel Béla Szovjet irodalom Magyarországon 1919—1944 című műve ránk vonatkozó megállapításában még azt is hozzáfűzi, hogy „*Kiadványainkat csak munkások terjesztették, könyvkereskedések nem*”.

Napjainkban feltehetően már nem mindenki számára világos az értelme e szokatlan könyvterjesztői módszernek, ezért helyénvalónak vélem, ha erről némi magyarázattal szolgálok.

A Horthy-rendszer alatt a hivatásos könyvkereskedői gyakorlat általában az akkori kultúrzellemet szolgálta; ezt természetesen felsőbb utasításra tette — de egy kicsit „lihegett” is hozzá. Még ott is fontoskodott, aggályoskodott, ahol erre semmi szükség nem volt. Ezenkívül a bizományi eladásra átvett kiadványok árának 50—60%-át magának követelte, és mindezekben felül a befolyt összegek elszámolását csak egy év múltán ejtette meg; addig a pénzt saját céljaira forgatta, kamatoztatta.

És ha mindehhez még azt is hozzáfűzöm, hogy kiadványaink jelentős mértékben inkriminált, tilalmas, elkobzást, szerzőik pedig — az akkori törvények alapján — elzárás- és pénzbüntetést várhattak és kaptak is, érthetővé válik, miért mellőztük a nyilvános polgári könyvüzleteket az eladás, terjesztés folyamatában. Sokkal célirányosabbnak bizonyult, hogy a műhelyekben, gyárakban még dolgozó proletárokhoz a már munka nélküli proletárok juttatták el a sajtótermékeket. Az így megtakarított könyvkereskedői jutalék számukra ha nem is pótolta az átlagmunkabért, de mindenesetre enyhítette a szükségét szenvedő, állás nélküli terjesztők nyomorát, de meg biztosabban is eljutottak azokhoz a kiadványok, akiknek készültek, s akik ezek megvásárlásáért aligha léptek volna be a fényes portálú könyvkereskedésekbe.

Tapasztalataink azt mutatták, hogy ez a terjesztői módszer mindenképpen helyes volt. Kiadványaink rekordidő alatt elfogytak, úgyszólván elkapkodták, még mielőtt a hatóságnak módjában lett volna rátenni a kezét. (Persze a hírságokat ez nem akadályozta meg, hogy marasztaló ítéletüket így is meghozzák.)

Ha az *Ének a négerrel*... esetében is ezen a kipróbált úton jártunk volna el, semmi baj nem történt volna. Ám ez a kiadvány, megítélesem szerint igen jól sikerült, szépnek találtam, érdekesnek, eredetinek. (Nem csak én; a Pesti Napló 1934. február 24-i, az Újság ugyan ez év március 5-i számában megjelent kritikák, de még a londoni Times is azonos időben, hosszasan méltatták a mű költői és expresszionista illusztrálásának összehangolt sajátos szépségét, a ballada és a metszetek egységes, lüktető ritmusát és az addig szokatlan lázadó és lázító befejezését a költeménynek a négerekkel kapcsolatban.)

Egy szó, mint száz: minthogy az elkobzástól sem tartottam, merész ötlettől vezérelve elhatároztam, hogy ezt a kiadványunkat kivételesen a „jobb” könyvüzletek csillogó kirakataiban közszemlére helyeztetem — s ezzel még bizonyos-fajta legalitást is élvezhetünk!

Szándékom naivitasát csak a könyvkereskedelemben való akkori járatlanságom menti. — Honnan is sejtettem volna, hogy a pult mögött látszólag szenvtelenül elhelyezkedő kereskedők pontosan értesültek Radnóti Miklós *Újmódi pásztorok éneke* c. kötetében megjelent két verse miatt vallásgyalázás és szemérem elleni vétség címene ellene indított sajtóperről. Ám a kiadó neve sem lehetett valami bizalomgerjesztő számukra. Annyi bizonyos, hogy egy szó megjegyzés nélkül vették át a könyvcsomagokat, s még bölintottak is, amikor elrebegtem óhajomat, hogy tegyék ki jó helyre a kirakatba.

Amikor aztán a várakozási esztendő eltelte után ismét felkerestem az üzleteket, a Radnóti Miklós versét tartalmazó könyvcsomagokat azonmód, ahogy átvették, eredeti állapotukban, anélkül, hogy érintették vagy felbontották volna — vették elő a pult alól, ahol addig porosodott, s szolgáltatták vissza nekem.

Az *Ének a négerrel, aki a városba ment* bibliofil-kiállítású kötetből a budapesti könyvüzletek egy év alatt egyetlen példányt sem adtak el!

Ezzel az emlékezéssel régi tartozásomat kívántam leróni nem csak Radnóti Miklósnak, de a korabeli fővárosi könyvkereskedőknek is — utóbbiak nagyobb dicsőségére.